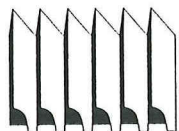

Archeologie en Bouwhistorie in Zwolle 1

Pelgrimsinsignes Vondsten uit de Kleine Aa

redactie: Hemmy Clevis
Jan de Jong

GEMEENTE ZWOLLE, SECTIE MONUMENTENZORG

Pelgrimsinsignes *Vondsten uit de Kleine Aa*

Reizigers nemen graag een aandenken mee uit de plaats die ze bezoeken. In de Middeleeuwen waren insignes een bewijs dat men een pelgrimstocht had volbracht.

Insignes kan men in twee groepen verdelen: de religieuze insignes en de profane insignes die een wereldse voorstelling tonen. Van het laatste soort zijn in het stort van de bouwput geen exemplaren gevonden. De religieuze insignes kan men onderverdelen in draaginsignes en pelgrimsinsignes. De laatste zijn natuurlijk ook draaginsignes, maar zijn afkomstig van één bepaald pelgrimsoord.

Afb 2 Hartvormig draaginsigne met aan de ene zijde een gestileerde Maria met kind en aan de andere zijde een kruismotief. Materiaal: lood/tin. 20 x 20 mm. Datering: tweede helft 16e eeuw. Herkomst: onbekend. Schaal 1:1.

Draaginsignes

Tot de draaginsignes rekent men bijvoorbeeld de Maria-insignes. Deze werden zo algemeen gebruikt, dat ze vaak niet aan een bepaald bedevaartcentrum zijn toe te schrijven. Een bijzonder fraai bewaard gebleven exemplaar betreft een Maria met kind in medaillon met een achtergrond van glas (afb 1). Het glas is wonderwel bewaard gebleven. Dit draaginsigne dateert uit de tweede helft van de 16e eeuw en er heeft naar alle waarschijnlijkheid een gekleurde achtergrond van papier of perkament tussen de Maria-met-kind en het glas gezeten.¹

Een tweede Maria-insigne is hartvormig en heeft op de ene zijde een stylistische afbeelding van Maria met kind waarbij Maria in de linkerhand een lelie draagt. De andere zijde toont een kruis. Aan weerszijden bevinden zich twee kleine uitstulpsels. Het is mogelijk dat deze insignes in strips gegoten werden en vervolgens geknipt. De uitstulpsels zouden hiervan de restanten zijn. Het is minder waarschijnlijk dat het insigne onderdeel heeft uitgemaakt van een groter geheel. Het insigne is in de tweede helft van de 16e eeuw te dateren (afb 2).²

Driekoningenverering.

Afb 1 Draaginsigne. Maria met kind in medaillon met een achtergrond van glas. Materiaal: tin. 33 x 25 mm. Datering: tweede helft 16e eeuw. Herkomst: onbekend. Schaal 1:1.

Afb 3 Draaginsigne. Maria met kind met op de keerzijde de Arma Christi. Materiaal: tin/lood. 29x25 mm. Datering: ca 1600. Herkomst: onbekend. Schaal 1:1.

Een derde insigne met op de voorzijde Maria-met-kind heeft op de keerzijde de zogenaamde Arma Christi, de lijdenswerktuigen³ (afb 3).

Pelgrimsinsignes

Tot voor kort waren uit Zwolle nog geen pelgrimsinsignes bekend. Met de vondsten uit het stort van de bouwput onder Xenos is daar in één klap grote verandering in gekomen. Er zijn maar liefst zes pelgrimsinsignes gevonden!

Pelgrimsinsignes hebben een directe relatie met de godsdienstige beleving van de Middeleeuwer. De motieven om in die tijd een pelgrimstocht te ondernemen waren van verschillende aard. Er waren natuurlijk in de eerste plaats louter religieuze redenen. Men kon met zo'n reis 'dichter bij God' komen. Daarnaast kon men een pelgrimage ondernemen om de hulp van een heilige in te roepen voor de genezing van een ziekte of om hem te bedanken na een genezing. Tot slot kwam het ook voor dat een bedevaart werd opgelegd als straf of boetedoening.

Het is duidelijk dat een bedevaart niet snel werd ondernomen. Zo'n reis kon vele maanden duren. Hoewel de pelgrim bloot stond aan allerlei gevaren op zijn reis, genoot hij ook bescherming en gastvrijheid. Al in de 12e eeuw bestond er een reisgids voor Franse pelgrims die het bekende bedevaartsoord Santiago de Compostela wilden bezoeken. De schrijver Aimery Picaud, een monnik, noemde vier vertrekpunten in Frankrijk: Tours, Vézelay, Le Puy en Arles. Langs de routes lagen vele speciale herbergen, zoals de St. Jacobshospitalen. Op een mooie kaart uit 1648 staan deze vier hoofdroutes aangegeven met de vele halteplaatsen.

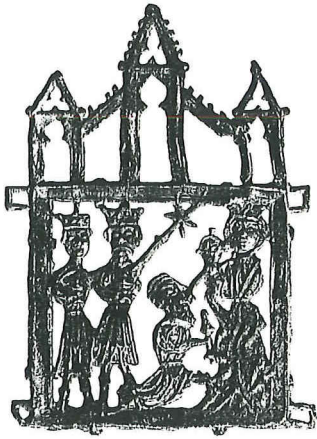
Eenmaal in het pelgrimsoord aangekomen wilde hij natuurlijk een bewijs mee naar huis nemen van het slagen van zijn pelgrimage. In de bedevaartsoorden werden allerlei souvenirs verkocht die betrekking hadden op de heilige die er vereerd werd. Zo werden in Santiago de Compostela Jacobsschelpen verkocht: echte, kunstig versierde, in lood of tin gegoten schelpen,

voor de rijke zelfs zilveren of gouden exemplaren. Elk pelgrimsoord had zijn eigen heilige met zijn specifieke attributen. Pelgrimsinsignes uit verschillende plaatsen die duiden op een Maria-verering zijn vaak afwijkend van vorm. Toch is het dikwijls moeilijk om een specifiek insigne aan een pelgrimsoord toe te schrijven.

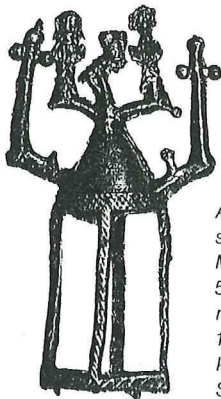
Het fraaiste, waarschijnlijk eind 15e eeuwse pelgrimsinsigne is afkomstig uit Keulen. De bedevaart naar Keulen was vooral populair door de aanwezigheid aldaar van de in 1164 uit Milaan overgebrachte resten van de Drie Koningen. Deze genoten een grote status. De bedevaart naar Keulen stond erg in de belangstelling als strafbedevaart of boetedoening.⁴ Het insigne beeldt een kerkgebouw uit met daarin een staande Maria met kind en de drie koningen, van wie de voorste, geknield, een geschenk aanbiedt (afb 4). Het Christuskind raakt de knielende koning aan met de rechterhand terwijl het met de linker Maria vasthoudt. De tweede koning wijst naar de ster. De vier draagoogjes zijn nog intact. Het Zwolse insigne toont ook nog enige sporen van verf. Mogelijk is het insigne geschilderd geweest, hoewel de rode verfstof ook te maken kan hebben met 'het bloed van Christus'.

Het tweede pelgrimsinsigne, waarvan kop en lijf door twee amateurs zijn gevonden op verschillende dagen, betreft Adrianus van Geraardsbergen (afb 5). Deze gewoonlijk als geharnaste krijgsman afgebeelde heilige uit de Romeinse tijd draagt in de rechterhand een opgeheven zwaard. Dit verwijst zowel naar zijn leven als militair als naar zijn dood als martelaar. In de linkerhand draagt hij hamer en aambeeld. Onder zijn voeten ligt een hond of wolf. Twee van de drie draagoogjes zijn bewaard gebleven.

De in 1081 gestichte Benedictijner abdij te Geraardsbergen verwierf in de 12e eeuw belangrijke relikwieën van de heilige martelaar Adrianus. De schrijn waarin de relieken bewaard werden is in 1423 geheel vernieuwd. Hierna bereikte de bedevaart naar en de verering van Adrianus een grote bloei.⁵ Niet alleen uit de Nederlanden maar ook uit Engeland en Noord-Frankrijk stroomden de pelgrims toe. Meestal wordt

Afb 4 Pelgrimsinsigne. Driekoningen verering. Materiaal: lood/tin, rode verfsporen. 57 x 40 mm. Datering: eind 15e eeuw. Herkomst: Keulen. Schaal 1:1.

Afb 6 Pelgrimsinsigne. Kapelletje. Materiaal: lood/tin. 53 x 30 mm. Datering: waarschijnlijk 14e eeuw. Herkomst: onbekend. Schaal 1:1.

Afb 7 Pelgrimsinsigne. Onbekend. Materiaal: lood/tin. 30 x 40 mm. Datering: waarschijnlijk ca 1500. Herkomst: onbekend. Collectie: H.E.J. van Beuningen. Schaal 1:1.

Afb 5 Pelgrimsinsigne. Adrianus van Geraardsbergen. Materiaal: lood/tin. 75 x 40 mm. Datering: tweede helft 15e eeuw/begin 16e eeuw. Herkomst: Geraardsbergen. Schaal 1:1.

deze heilige afgebeeld staande op een leeuw, het toonbeeld van kracht. In Zeeland zijn maar liefst 101 van dit soort insignes gevonden!⁶

Het derde pelgrimsinsigne is eigenlijk een soort kapelletje (afb 6). Het is heel zeldzaam. Het kon boven op een stok bevestigd worden die in een processie werd megedragen. Op het puntdak staan drie figuren waarvan de middelste Christus is in een geknikte houding. Een deel van de figuur is afgebroken. De twee andere personen zijn waarschijnlijk Maria en Johannes. Aan weerskanten van het puntdak op het kapelletje staat een kruis. De herkomst van dit voorwerp is niet bekend. De datering is waarschijnlijk vroeg vanwege de geknikte houding van de Christusfiguur.

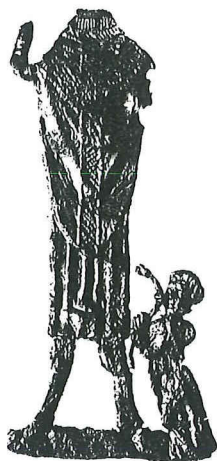
Het vierde insigne lijkt in vorm op een insigne dat betrekking heeft op bedevaarten rond 1500 naar Sternberg (Mecklenburg).⁷ De tekst op het insigne is tot nog toe niet ontcijferd (afb 7).

Het vijfde insigne betreft slechts een cirkelfragment met twee draaigoogjes, waarvan één op de aanzet van de torendecoratie boven op de cirkel is bevestigd. Van de centrale decoratie is niets bewaard gebleven, waardoor toewijzing aan een bepaald pelgrimsoord gevaarlijk is (afb 8). Hoewel Aken en 's-Hertogenbosch insignes kennen waarvan dit fragment mogelijk een onderdeel zou kunnen vormen, is een positieve toewijzing niet mogelijk.⁸ Een datering in de 15e eeuw ligt het meest voor de hand.

Afb 8 Fragment van een Pelgrimsinsigne. Onbekend (cirkel met ontbrekende centrale voorstelling en daarop torenmotief). Materiaal: lood/tin. 61 x 15 mm. Datering: waarschijnlijk 15e eeuw. Herkomst: onbekend. Schaal 1:1.

Een groot fragment van een zesde pelgrimsinsigne kan toegeschreven worden aan de heilige Cornelius. Op grond van een aantal kenmerken moet dit insigne afkomstig zijn uit Ninove, waar een in 1137 gestichte Norbertijnenabdij de Corneliusverering stimuleerde.⁹ De heilige Cornelius wordt gewoonlijk afgebeeld in pauselijk ornaat met een hoorn in de hand. Bij het

Alb 9 Fragment van een Pelgrimsinsigne. Cornelius van Ninove. Materiaal: lood/tin. Bewaard gebleven 60 x 27 mm. Datering: tweede helft 15e/begin 16e eeuw. Herkomst: Ninove. Schaal 1:1.

Zwolse insigne staat aan zijn linkerbeen een devote, geknielde pelgrim. Armen (met de attributen) en hoofd ontbreken. Door de versiering op de schouders van het kazui-fel in de vorm van drie bij elkaar geplaatste punten, lijkt dit insigne op het tweede bij Van Heeringen afgebeelde exemplaar.¹⁰ In dat geval zouden in de rechterhand een kruis op staf en in de linkerhand een hoorn gezeten moeten hebben. Het hoofd was voorzien van de tiara.

De bedevaartplaats Ninove ligt slechts 15 kilometer verwijderd van het Vlaamse Ge-raardsbergen. Omdat deze twee pelgrim-soorden zo dicht bij elkaar liggen zou je bijna gaan denken dat de insignes van één en dezelfde persoon zijn geweest.

Brengt men de datering van de insignes in verband met de locatie, de bedding van de Kleine Aa voor het Dominikanerklooster en -kerk, dan ligt een datering ná de stichtingsdatum van 1465 voor de hand. De meeste insignes kunnen inderdaad na 1465 gedateerd worden. De enige uitzon-dering vormt het kapelletje van onbekende herkomst.

Noten:

1 Determinatie door Van Beuningen, 3 april 1989.

2 Determinatie door Van Beuningen, 3 april 1989.

3 Wolf 1992, p. 16.

4 Van Heeringen 1987, p. 93.

5 Van Heeringen 1987, pp. 47-50.

6 Van Heeringen 1987, p. 47.

7 Determinatie door Van Beuningen.

8 Van Beuningen acht de kans op een toewijzing aan 's-Hertogenbosch groter. Determinatie 17 april 1989.

9 Van Heeringen 1987, pp. 51-53.

10 Van Heeringen 1987, p. 53 alfb. 2.2.

Literatuur

Beuningen, H.J.E. van (1989). Hoe belangrijk zijn fragmenten van pelgrimstekens? In: *De Coinhunter* 30. pp. 19-21.

Beuningen, H.J.E. van (1989). Pelgrimstekens en fragmenten. In: *De Coinhunter* 31. p. 43.

Heeringen, R.M. van, A.M. Koldewij en A.A.G. Gaalman. (1987). *Heiligen uit de modder.*

In Zeeland gevonden pelgrimsinsignes.

Wolf, H. (1992). Geloofsbelijdenis in metaal. In: *De Coinhunter* 43. pp. 15-17.